

TÜRK PETROL ŞİRKETİ'NİN 1925'TE IRAK'TA İMTİYAZI VE 1931'DE TADİLİ

Hawazen Saad Ihsan ALDOORİ¹
Arif KOLAY²

Öz

Irak, geniş petrol rezervleri ile enerji kaynağı olarak önemli bir role sahiptir. Bu, sömürgeci güçler arasında bu değerli kaynağa erişimi güvence altına almak için çatışmalara yol açmıştır. Özellikle Türk Petrol Şirketi, bu enerji kaynağına erişme hedeflerini İngiltere, Fransa ve ABD gibi önde gelen Batılı güçlerinin benimsediği şekilde yansıtmaktadır. Musul sorununun çözülmesi, İngiltere'nin petrol elde etme çabalarındaki en önemli engellerden biriydi ve 1925'te verilen imtiyazın bir sonucu olarak son bir anlaşmaya varıldıktan sonra, şirket keşfe başlamıştır. Şirket, Irak tarafından tahsis edilen keşif alanlarında jeolojik çalışmalar yapmak üzere jeoloji uzmanları göndermiştir. Ancak İngiltere, bu imtiyazın kapsadığı arazilerin seçimini ertelemeye başlamıştır ve zengin petrol kaynakları nedeniyle bu imtiyazı değiştirmeye çalışmıştır. Daha sonra 1931'de, bu imtiyazı değiştiren ve Irak hükümeti ile yeni bir anlaşma sağlayan bir düzenleme yapılmıştır. Bu, petrol üretimini artırmak ve şirketin gelirini artırmak amacıyla Akdeniz'e kadar uzanan ve petrol ihracatında kullanılan bir petrol boru hattının kurulmasını içermiştir. Çalışmanın amacı, Irak'ta bulunan petrol kaynakları üzerindeki uluslararası rekabeti incelemek ve bu petrol kaynağını kontrol etmek için Irak hükümeti ile yapılan petrol anlaşmaları üzerine yoğunlaşmaktır. Aynı zamanda İngiltere, Fransa ve ABD'nin Irak petrollerinin kazançlarını Türk Petrol Şirketi aracılığıyla paylaşma hedefleri de ele alınarak Türk Petrol Şirketi'nin 1925 yılında elde ettiği imtiyaz ve bu imtiyazın 1931'de tadil edilmesi işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Irak Petrolü
Bağdat
Musul
Türk Petrol Şirketi

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi : 05.06.2023
Kabul Tarihi : 26.11.2023
E-Yayın Tarihi : 15.06.2025
DOI : 10.58702/teyd.1309798

¹ Bilim Uzmanı, e-posta: hawazenaldoori04@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4174-0772.

² Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: arif.kolay@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9315-1208.

THE CONCESSION OF THE TURKISH PETROLEUM COMPANY IN IRAQ IN 1925 AND ITS AMENDMENT IN 1931

Abstract

Iraq plays a significant role as an energy source due to its vast oil reserves. This has led to conflicts among colonial powers seeking to secure access to this valuable resource. In particular, the Turkish Petroleum Company reflects its goals of accessing this energy source in a manner adopted by leading Western powers such as England, France, and the United States. The resolution of the Mosul issue, one of the major obstacles facing England in its quest for oil, and the final agreement reached within the framework of the 1925 concession prompted the company to commence exploration activities. The company sent geological experts to conduct geological studies in the exploration areas allocated by Iraq. However, England began to delay the selection of the lands covered by this concession and attempted to modify it due to Iraq's rich oil resources. Later, in 1931, a regulation was issued amending this concession and a new agreement was reached with the Iraqi government. This agreement included the establishment of an oil pipeline extending to the Mediterranean Sea for oil exportation, with the aim of increasing oil production and boosting the company's income from oil revenues. The aim of the study is to examine the international competition over oil resources in Iraq and to focus on the oil agreements made with the Iraqi government to control this oil resource. At the same time, the objectives of England, France and the USA to share the profits of Iraqi oil through the Turkish Petroleum Company were also discussed, and the concession obtained by the Turkish Petroleum Company in 1925 and the amendment of this privilege in 1931 were discussed.

Keywords

Iraqi Oil
Baghdad
Mosul
Turkish Petroleum Company

Article Info

Research Article

Received : 05.06.2023
Accepted : 26.11.2023
Online Published : 15.06.2025
DOI : 10.58702/teyd.1309798

Kaynakça Gösterimi: Aldoori, H. S. I. ve Kolay, A. (2025). Türk Petrol Şirketi'nin 1925'te Irak'ta imtiyazı ve 1931'de tadili. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 6 (2), 196-214.

Citation Information: Aldoori, H. S. I. and Kolay, A. (2025). The concession of the Turkish Petroleum Company in Iraq in 1925 and its amendment in 1931. *Journal of Society, Economics and Management*, 6 (2), 196-214.

GİRİŞ

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, özellikle ekonomik açıdan Türk tarihinde yeni bir dönem başlamıştı. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu içinde imtiyazlar sistemi daha da kolaylaştırılmış ve imtiyazlar elde etmek isteyen devletler için daha elverişli hale getirilmiştir. Bu nedenle, İngiltere, 1911 yılında (*Africa and Eastern Concessinos Limited*) adıyla kurulan şirket aracılığıyla Osmanlı toprakları içinde petrol imtiyazı elde etmeyi başarmıştı. Şirketin adı daha sonra sınırları içindeki faaliyetlerini yansıtacak şekilde (*Türk Petrol Şirketi*) olarak değiştirilmiştir.

19 Haziran 1914'te İngiltere ve Almanya büyükelçileri Osmanlı yönetimine Bağdat ve Musul petrol sahalarının işletilmesi için Türk Petrol Şirketi'ne imtiyaz verilmesi için bir talepte bulundular, İngiltere, bu ayrıcalığı elde etmek için Osmanlı Devleti'ne her taraftan baskı yapmaya çalışmıştı. Talebe, 28 Haziran 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa tarafından İngiliz ve Almanya elçiliklerine olumlu cevap verilmiştir. Ancak, daha sonra gelişen olaylar, bu imtiyazın gerçekleştirilmesine engel olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında Sykes-Picot Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma ile bölge İngiltere ve Fransa arasında bölüşülmüş ve bunun sonucunda Irak İngiltere himayesine girmiştir. Ancak Musul, Fransız himayesine giren Suriye'nin bir parçası olarak kalmıştı. Daha sonra Fransa, Musul şehrini İngiltere'ye devretmişti ve karşılığında Türk Petrol Şirketi'nde petrol payı elde etmiştir. Ayrıca, Akdeniz limanlarına uzanan bir petrol boru hattı kurulması konusunda anlaşmaya varılmış ve bu işlem, 1920 yılında imzalanan San Remo Antlaşması'na dayanılarak gerçekleştirilmiştir. İşte bu noktada ABD, Irak'ın petrolünden bir pay talep etmeye başlamış ve bu temelde, Türk Petrol Şirketi'nin hisseleri İngiltere, Fransa ve ABD arasında dağıtılmıştı.

Türk Petrol Şirketi'nin paydaşları arasında bir anlaşmaya varıldıktan sonra, şirket, önceki imtiyazı resmi bir imtiyaza dönüştürmek amacıyla Irak hükümeti ile yeni müzakerelere başlamıştı. Müzakereler birkaç aşamada gerçekleşti ve resmi anlaşma 14 Mart 1925 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşma, şirket için temel bir adım olan gerçek jeolojik keşif operasyonlarının başlatılmasına katkı sağlamıştı. Bu süreçte jeolojik keşif çalışmaları için bazı engeller ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Türkiye-İrak sınırının belirlenmesi meselesiydi. Yapılan müzakereler neticesinde bu mesele için bir çözüme varılmış ve Türkiye'ye Musul'un büyük kısmının Irak'a geçişine izin verilmesi karşılığında petrol üretiminden pay verilmiştir. Türkiye ve Irak arasındaki resmi sınırlar Brüksel Çizgisi olarak belirlenmiştir.

Şirketin çalışmalarının gecikmesine neden olan diğer faktörlerin çözüldüğü bir aşamada, 1931 yılında 1925 yılındaki imtiyazı değiştiren bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak anlaşma, daha az faydalı olan Irak'ın payına göre şirkete büyük fayda sağlamıştır. Anlaşma aracılığıyla, İngiltere ve Fransa arasındaki en büyük sorunlardan biri olan petrol boru hattının uzatılması sorunu çözülmüş olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Irak'ın petrolü üzerindeki uluslararası rekabeti incelemek ve bu petrol kaynağını kontrol etmek için Irak hükümeti ile yapılan petrol anlaşmaları üzerine yoğunlaşmaktır. Aynı zamanda İngiltere, Fransa ve ABD'nin Irak petrolünün kazançlarını Türk Petrol Şirketi aracılığıyla paylaşma hedefleri de ele alınmıştır. Çalışma, özellikle İngiltere'nin, petrol çıkarma ayrıcalığını başka şirketlere açmadan Türk Petrol Şirketi'ne

devretme konusundaki rolüne odaklanmıştır. Dolayısıyla şirketin faaliyetleri hakkında bir çalışma sunmak ve jeolojik araştırma sürecinde karşılaşılan zorlukları belirlemek, bu sorunların kalıcı çözümlerine ne kadar olumlu bir yanıt aldığını anlamak, petrol üretim sürecini hızlandırma açısından önemlidir.

1. Türk Petrol Şirketi'nin İmtiyazı 14 Mart 1925

Merkezi New Jersey'de bulunan Amerikalı bir şirket olan Standard Petrol Şirketi'nin temsilcisi, San Remo Konferansının gizli bir nüshasını ele geçirmiştir ve İngilizlere karşı kin ve düşmanlık uyandıracak şekilde gazetelerde yayınlamıştır. Bu haberlerde Asya bölgelerindeki petrol sahalarına el konulması ve imtiyazın hukuka aykırılığı da dahil olmak üzere çeşitli suçlamalar yöneltilmiştir. Konunun Amerika'da yoğun bir biçimde gündeme getirilmesi iki taraf arasında çatışmanın yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri hükümeti burada açık kapı politikasında ısrar etmiştir (Teagle, 1925, s. 20). Dolayısıyla uluslararası petrol şirketlerinin, özellikle Amerikalı şirketlerin Bağdat'a akını sorunu, İngiltere'nin Irak'taki çıkarları için büyük bir endişe haline gelmiştir. Bu sebeple hem Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Henry Dobbs hem de Türk Petrol Şirketi Genel Müdürü Edward Herbert Keeling, İngiliz hükümetini imtiyaz sorununu çözmeye zorlamıştır (Khalil, 1980, s. 79). İngiltere, 28 Aralık 1924'te Amerikan grubuna Türk Petrol Şirketinin %23 hissesini vermeye mecbur kalacaktır ve ABD'ye açık kapı politikasını uygulayacağını izah etmiştir (Teagle, 2018, s. 237).

İngiltere, Fransa ve ABD'ye şirketten pay vermeye zorlandıktan ve şirket üzerindeki kontrolü kaybettikten sonra, dönemin Irak kabinesi içinde muhalefeti kışkırtmak için çalışmıştır. Irak'ın şirket hakkının elinden alınması meselesinden Fransa ve ABD'nin sorumlu olduğunu kendilerine izah etmiştir (Al-Abbas, 1975, s. 317). Irak hükümeti ile Türk Petrol Şirketi arasında Irak'ın hakkı ve şirkete katkısı ile Musul meselesi hakkında müzakereler başlamıştır. İngiltere, Irak'a büyük baskı uyguluyor ve imtiyazı imzalamaması halinde Musul'u onlardan almakla tehdit ediyordu. İmtiyazın Irak hükümeti tarafından bir an önce ve herhangi bir değişiklik yapılmadan imzalanması konusunda talepleri devam etmiştir. Bu durum Irak hükümeti içinde meydana gelen büyük bir ayrışmaya sebep olmuştur. (Foster, 1939, s. 459). Irak Başbakanı Yassin al-Hashemi bakanlığı görevden el çekirmek istemiştir, ancak Henry Dobbs ona, mevcut hükümetin petrol sorunu sebebiyle görevden alınması veya istifa etmesi durumunda, yeni hükümette kimsenin onunla pozisyonu üstlenmeyi kabul etmeyeceğini izah etmiştir (Ministry of Power, 1925, s. 157). Bu durumda Irak sokağı ayaklanacak ve ulusal partiler buna karşı birleşecek ve petrol konusu seçim kurulunun ilk gündem maddelerinden biri olacaktır (Khalil, 1980, s. 110). New York Times gazetesi ise, şirketin imtiyazı alıp alamayacağı kesin olmamakla birlikte, Irak'ın her durumda bu imtiyazdan büyük yarar sağlayacağını, çünkü genişlemesi ve kendi üssünü kurması için ihtiyaç duyduğu fonlara sahip olacağını bildirmiştir (Amery, 1925, s. 11).

Irak Hükümeti, birçok baskının ardından sonunda şirkete katılma hakkından vazgeçmek zorunda kalmıştır ve Edward Herbert Keeling tarafından şirkete gönderilen bazı maddelerde bazı değişiklikler yapmayı kabul etmiştir. Şirket, bu değişiklikleri içeren yeni bir taslak olan (Mart Taslağı)adlı bir taslağa dâhil etmiştir (Ministry of Power, 1925, s. 70).

Türk Petrol Şirketi ile Irak hükümeti arasında hazırlanan 9 Mart 1925 tarihli anlaşma şunları içeriyordu:

Hükümet, burada şirkete petrol arama ve çıkarma, ticarete münasip hale getirme ve onu ve türevlerini satma konusunda münhasır haklar vermektedir (Madde 1). Mukavelenamenin süresi 75 sene olup, bu sürenin sonunda şirkete tanınan haklar tespit olunur, Irak'ta şirketin faaliyetleri için kullanılan bütün araziler, binalar, kuyular, kaldırımlar, yollar, boru hatları, demiryolları, makine, tesis ve teçhizat bedelsiz olarak devletin malı olur (Madde 2). Mezarlıklar, dini ibadet için kullanılan binalar ve anıtlar içindeki arazi parselleri hariç, bu Sözleşmenin ilgili olduğu alan (Belirlenmiş Alandır) (Madde 3). Şirket, mukavelename tarihinden itibaren 6 ay içinde, Irak'ın en az 3 farklı bölgesinde (Devredilen Bölgeler ve eski adıyla Vilâyet Al-Basra olarak bilinen bölge hariç) ayrıntılı bir jeolojik etüt başlatacağı ve bu koşullara uyulmaması halinde, söz konusu 6 aylık sürenin sona erdiği tarihte tamamen geçersiz sayılır (Madde 4). Şirket, bu mukavelenamenin tarihinden sonra geç Ekim ayının 31. gününe kadar Irak içinde (Devredilebilir Araziler ve eski adıyla Vilâyet Basra olarak bilinen bölge hariç), her biri 8 mil karelik 24 parsel seçecektir. İşbu mukavelename tarihinden itibaren 3 sene içinde firma bünyesinde sondaj faaliyetlerine başlamak ve sürekli olarak en az 6 adet sondaj kulesi ile çalışmak mecburdur ve bu mukavelenameye uyulmaması durumunda tamamen hükümsüz hale gelir. 3 seneyi takip eden 36 ay boyunca, şirketin en az 36.000 fit sondaj yapması ve ardından, ihracat sevkiyatı için bir limana boru hattı siparişi vermeden önceki dönemde her senede şirket en az 12.000 fit sondaj yapmalıdır. Önceki cümlede belirtilen yükümlülüklerin herhangi bir ihlali durumunda, Hükümet ihlali düzeltmek için Şirkete yazılı bildirimde bulunabilir ve Şirketin 6 ay içinde bunu yapmaması durumunda, Hükümet Şirkete karşı herhangi bir tazminat talebine hanel gelmeksizin, bu sözleşmeyi iptal etme hakkına sahiptir (Madde 5). Şirket, ekonomik olarak verimli oldukları ve arazi yüzeyine verilen zararı sınırladıkları sürece tüm sondaj kuyularını çalışır durumda tutacaktır (Madde 7). Tüm sondaj, iş ve a'mal için açık ve anlaşılır planlar, Şirket tarafından Irak'taki ofisinde hazırlanacak ve muhafaza edilecek ve masrafları kendisine ait olmak üzere Hükümete sunulacaktır.

(a) Bir sene sonundan itibaren 6 ay içinde faaliyetleri hakkında bir rapor.

(b) Her ayın sonundan itibaren 30 gün içinde, açılan her kuyunun derinliği beyan edilecektir.

(c) Tamamlanmasından itibaren 30 gün içinde şirket çalışanları tarafından hazırlanan tüm jeolojik raporların ve jeolojik haritaların 6'yı geçmemek üzere nüshalarının teslim edilmesi zorunludur (Madde 8). Şirket, suyun petrol içeren oluşumlara ulaşmasını önlemek için tüm pratik önlemleri almalı ve herhangi bir kuyu terk edilirse, muhafaza çekildikten hemen sonra kuyu kapatılmalıdır (Madde 9). Şirket, 1 inci maddede yer alan (doğalgaz hariç) her bir ton malzeme için Irak devletine bir royalti ödeyecektir ve bu bedel aşağıdaki şekilde belirlenecektir.

1- İhraç mallarının sevkiyatı için bir limana boru hattının tamamlanmasından 20 sene sonrasına kadar maden sözleşmesi oranı 4 şilin (altın) olacaktır.

2. Söz konusu tarihten sonraki her 10 senelik dönem için, 4 şilin (altın) fiyatı, bu dönemden hemen önceki 5 sene boyunca kar veya zararın o dönemde olduğundan daha fazla

veya daha az olduğu oranda artırılır veya azaltılır. O vakit gelirlerin herhangi bir sene için o seneden sonraki 3 ay içinde ödenmemesi halinde, ilgili miktar ödenene kadar Devlet, şirketin her türlü petrol ve diğer ürün ihracını yasaklama hakkına sahiptir. Söz konusu 3 ayın bitiminden sonraki 3 ay içinde ödeme yapılmazsa, Hükümet bu mukavelenameyi feshetme ve Şirketin Irak'taki tüm mallarını ücretsiz olarak alma hakkına sahip olacaktır (Madde 10-14). Şirket, İngiltere'de kayıtlı bir İngiliz şirketi olacak ve öyle kalacaktır, ana iş yeri İngiltere'nin kontrolü altında olacaktır ve Yönetim Kurulu Başkanı her zaman İngiltere'ye tabi olacaktır (Madde 32) (Ministry of Power, 1925, s. 73-94).

14 Mart 1925'te Irak hükümeti adına Muzahim Al-Baja Ji ile Türk Petrol Şirketi Genel Müdürü Edward Herbert Keeling arasında bu mukavelenamenin nihai imzası gerçekleşmiştir. Irak Hükümeti, taşınır araziler (Basra) hariç olmak üzere, 75 sene süreyle Türk Petrol Şirketine petrol ve ilgili ürünleri çıkarma konusunda münhasır hak vermiştir (Ministry of Power, 1925, s. 45).

2. Jeolojik Etüt Sürecinin Başlatılmasına İlişkin Münakaşalar

Irak hükümeti ile Türk Petrol Şirketi arasında imtiyaz anlaşması imzalandıktan sonra, şirketin bölgede jeolojik etütlere başlaması gerekiyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı (1924-1929) Austen Chamberlain, Nisan 1925'te Türk Petrol Şirketi'ne bir tezkire göndererek "Irak ile Türkiye arasındaki hudut çizme komitesiyle ilgili değişiklikler olduğunu ve şirketin Milletler Heyeti Konseyi'nin kararlarını beklemesi gerektiğini açıkladığı için şirketin jeolojik etüde Kasım ayından önce başlamaması gerektiğini" ifade etmişti. (Ministry of Power, 1925, s. 43). Tezkirenin ardından Henry Dobbs, Sömürge İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Leo Amery'ye bir telgraf çekerek, imtiyaz sözleşmesinin 4. Maddesine göre şirketin en az 3 farklı alanda ayrıntılı bir jeolojik araştırma başlatması gerektiğini haber vermiştir. Ayrıca telgrafında, mukavelenamenin iptal edilmemesi için şirketin fiili çalışmalarına Kasım ayındaki Irak parlamento toplantısından önce başlaması gerektiğini de belirtmişti. Henry Dobbs, Türk Petrol Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı H. G. Nichols'tan kazı sürecini gerçekten başlatmanın gerekli olduğunu açıkladığı bir tezkire aldı. Majestelerinin hükümeti, hududun çizilmesi sorunu çözülene kadar şirketin araştırma sürecini başlatmasına izin vermeyecektir (Ministry of Power, 1925, s. 20). 6 Mayıs 1925'te şirket, Bağdat'taki jeolojik etüdü Musul'dan önce başlatmak istemediğini, ancak Bağdat'ta başlayacağını ve ardından şirketin Irak hükümetinden bir süre temdid talep etmeye çalışacağını açıkça belirtmiştir (Ministry of Power, 1925, s. 18).

H. G. Nichols, Henry Dobbs'a, şirketin Musul'da bir jeolojik araştırma başlatmasının engellenmesine rağmen, Bağdat'a 45 mil yakın bir yerde araştırma yapmaya başladığını haber vermiştir. Milletler Heyeti'nin Musul'la ilgili sonuçlarını açıkladıktan sonra şirketin Musul'daki jeolojik etüt sürecini ilerletmesine izin verilecektir. (Ministry of Power, 1925, s. 7). İngiliz hükümeti bu jeolojik etüdün başlatılmasına karşı çıkmadı, bunun üzerine şirket, Kerkük'ün güneyinde beş bölgede etüt sürecine başlamıştır: Tuz-Kifri yolu üzerinde üç mahal, Kil ilçesinde ise iki mahal bulunmaktaydı (Ministry of Power, 1925, s. 4).

Sömürgeler Dairesi, jeolojik etüdün başlamasına onay vermeyi reddetmiştir ve şirket, bu yasağın devam etmesi halinde şirketin zor durumda kalacağını belirtmiştir. Onay alınmaması durumunda teklifler ileri sürmüştür. Buna göre ilk olarak; Sömürge Dairesi'ne

Ekim ayında Bağdat'ta jeolojik etüt sürecine başlanmasına izin verilmesini ve Musul sorunu çözümünün beklenmesi önerilmiştir. İkincisi, şirket Musul'daki jeolojik etüt sürecini ertelemeyi tercih edebilir ve imtiyazın iptaline yol açacak herhangi bir sorun çıkması durumunda Sömürgeler Dairesi Irak hükümeti ile müdahale etmeli ve imtiyazı korumalıdır (Ministry of Power, 1925, s. 3).

Daha önce de belirtildiği gibi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile Sömürge Dairesi arasında, Türkiye ile sınırların çözülmesi ve şirketin jeolojik inceleme süreci konusunda alınacak önlemler konusunda belirgin bir anlaşmazlık vardır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, şirketin jeolojik inceleme işlemine başlamadan önce Türkiye ile sınırların çözülmesini istemiştir. Bununla birlikte, Sömürge Dairesi, şirketin imtiyaz süresince belirtilen süre içinde jeolojik inceleme işlemine başlamak istemişti ve İngiltere Hükümeti'nin onayını beklemek istememiştir. Ancak, şirket İngiltere Hükümeti'nin izni olmadan jeolojik inceleme işlemine başlamıştır ve bu, şirketin faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmesine neden olmuştur. Şirket daha sonra bu yasağı kaldırmak için birkaç kez girişimde bulunmuştu, ancak sonuçsuz kalmıştır (Ministry of Power, 1926, s. 110).

13 Mart 1926'da Henry Dobbs, Leo Amery'ye şirketin bölgedeki jeolojik araştırmasını bu sene baharından önce tamamlamak istediğini bildiren bir tezkire göndermiştir. Henry Dobbs, şirketin Dicle ve Habur nehirlerinin birleştiği noktadan Halis Nehri'ne, yani Zaho'nun 10 mil kuzeyinde ve ayrıca huduttan 20 mil uzakta sondaj yapmasına izin verilmesini önermiştir (Ministry of Power, 1926, s. 106). Leo Amery, Henry Dobbs'a Irak-Suriye sınırını belirlemedikçe İngiliz hükümetinin Sinjar bölgesindeki herhangi bir kazıya müdahale edemeyeceğini izah etmiştir. Leo Amery, Musul dışında tüm bölgede bu kısıtlamaların kaldırılmasının bir sakıncası olmadığına görmüştü. Aynı zamanda Austen Chamberlain, şirketin Brüksel hattının en batı hudutlarında sondaj yapmasına izin verilmesi gerektiği fark etmiştir. Leo Amery, 24 Mart 1926'da Majestelerinin hükümetinin sorumluluğu üzerine şirketin Dicle ve Habur nehirlerinin kesiştiği noktadan Zaho'ya 10 mil uzaklıktaki Halis Nehri'ne kadar uzanan bir noktadan bile jeolojik araştırmalar yapmasına izin verdiğini izah etmiştir. Irak-Suriye hududu yerleşmediği sürece Sincar Dağı bölgesinde jeolojik etüt sürecinin aynı yasakta kalacağını açıklamıştır (Ministry of Power, 1926, s. 101-105).

Türk Petrol Şirketi 26 Mart 1926 tarihinde Akra ilçesinde jeolojik etüt yapılmasına izin verilmesi istemiştir (Ministry of Power, 1926, s. 91) ve bu yasağın sonucunda, şirketin gereken arazi seçimi operasyonlarını gerçekleştirmediği belirtilmiştir (Ministry of Power, 1926, s. 86-87). Şirket içinde uygulanan tüm kısıtlamalar tartışılmıştır ve Irak'ta bulunan şirket müdürü olan Adam Ritchie, şirketin Akra ve Süleymaniye bölgelerinde jeolojik araştırma operasyonlarına başlamak için izin alması gerektiğini açıklamıştır (Ministry of Power, 1926, s. 83).

İlk saha çalışmasının sonunda, şirketin Genel Müdürü Greenhouse, Irak Ulaştırma ve Kamu İşleri Bakanı'na bir tezkire göndererek, yasak ve kısıtlamalar sebebiyle arama sürecinde karşılaştıkları engellerin sayısını izah etmiştir. Ayrıca Musul'da jeolojik araştırma başlatmalarına izin verilmediğini de belirtmiştir (Ministry of Power, 1926, s. 28-30). Bunun sonucunda Hükümet kısıtlamaları bir şekilde hafifletmiş olsa da, araştırma süreci sınırlı kalmış ve imtiyaz alanlarında hiçbir jeolojik araştırma yapılmamıştır. Tezkirede ayrıca şirketin

Sincar Dağı bölgesindeki kuyuları ve Suriye hududundaki tüm arazileri inceleyemeyeceği belirtilmiştir (Ministry of Power, 1926, s. 29).

Şirketin sondaj işleminin yapılacağı arazileri seçerken dikkatli olması gerekiyordu ve bu sahaların seçim süreci 6 aydan kısa bir sürede verilemeyecekti. Şirket, Irak hükümetinden 24 parsel seçip bunları tam olarak inceleyebilmesi ve ardından sondaj sahasını seçebilmesi için daha fazla süre istiyordu ve bu süreç çok zaman gerektiriyordu (Ministry of Power, 1926). Bu sebeple şirket, Kasım 1926'dan Kasım 1929'a kadar getirilen kısıtlamalarla ilgili sorun çözülene kadar 2 senelik bir ilave süre talep etmiştir. Şirket, Irak hükümetine bu süreci geciktirmeyeceğine dair vaad vermiştir ve 10 test kuyusunun şimdiden seçildiğini ve arama sürecinin başlaması için gerekli tüm malzemelerin sağlandığını açıklamıştır (Ministry of Power, 1926).

Bağdat'taki Türk Petrol Şirketi'nin müdürü Bay Chapman, Bağdat Times'a verdiği bir röportajda şirketin gelecekteki işleri için net çizgiler sunmuştur. Gerekli makineleri İngiltere'den ithal edecek olan şirket, ikisi Şarkat'ta, geri kalan kuyular ise Kerkük, Kifri ve Kara Tepe civarında olmak üzere 10 adet kuyu için takriben 2 milyon sterlin harcayacaktır (Chapman, 1926, s. 8).

3. Petrol Boru Hattı Meselesi ve 1931 Anlaşması

Türk Petrol Şirketinin 1926 senesinde petrol kuyuları çevresinde başlattığı jeolojik araştırma ve incelemelerden sonra, Kerkük sahalarında büyük miktarlarda petrol kaynakları bulunmuştur (Al-Habib, 1969, s. 203). Bu operasyonlar sonucunda Irak'ın ilk kuyusu olan Baba Gurgur petrol kuyusu, 14 Ekim 1927'de Dicle Nehri'nin batısında, Kerkük yakınlarında büyük miktarlarda akmıştır (Abu Al-Shaar, 2001, s. 187-188). Şirket, ilk patlamadan bu yana akış miktarının takriben 50.000 ton olduğunu tahmin eden bu büyük akışı durdurmak için çalışmıştır (Reuter's Telegram, 1927, s. 14). Bu sahanın rezervleri takriben 750 milyon ton olduğu için dünyanın en büyük petrol sahası olduğu ortaya çıkmıştır (Saeed, 2015, s. 448-449).

Kerkük'teki Baba Gurgur sahasının ortaya çıkması ve sahip olduğu büyük miktardaki petrolü gören şirket, büyük miktarlarda petrol olacağı korkusuyla imtiyazın kurulacağı arazilerin seçim sürecini uzatmaya çalıştı. Bu kuyunun çevresinde imtiyazda kendisine tahsis edilen arazi alanını kaplamayan kuyular ve bu petrol kaynaklarının yabancıların eline geçmesinden korkarak bu arazilerin seçimini tecil etmeye başladı. Bu sürenin uzatılması ile ilgili gerekçeler üretilerek açıklanmaya çalışıldı. Şirket, 1925-1926 senesi arasında bu alanların büyük bir kısmının kendi jeologları tarafından incelendiğini ve şirketin tabi olduğu yasağa rağmen bu araştırma sonuçlarının olumlu olduğunu belirtti (Colonial Office Files, 1927, s. 88).

Şirket, beklenenden çok daha geniş alanlarda petrol bulunma olasılığını ortaya çıkardı ve geniş sahalarla yayılmış alanlarda çeşitli petrol havuzlarının bulunma olasılığına işaret ederek geliştirme çalışmalarını zorlaştırmıştır. Kendilerine belirtilen sürenin bu kuyuları keşfetmek için bir nebze yeterli olduğunu gösterse de daha net olarak kazı çalışmalarını açısından bu sürenin yeterli olmadığını ortaya koymuştu. Engebeli yollar ve az sayıda ulaşım aracı sebebiyle Irak'taki bu petrol sahalarında yeterli araştırma yapmanın zor görüldüğünü izah etmiştir. Tüm bu sebepler, bu mesafeleri kısaltan bir petrol boru hattının yapılması için açık bir gerekçeydi (Colonial Office Files, 1927, s. 88). Şirket, Irak hükümetine süre uzatımının

bir boru hattının inşası karşılığında olacağını göstermek istemiştir (Colonial Office Files, 1927, s. 90).

Sir John Cadman, Akdeniz'e giden boru hattının inşası için ödenebilecek büyük miktarda petrol olduğuna zaten ikna olduğunu belirtmiştir. Sir John Cadman ayrıca 10 senelik bir uzatma talebinde bulunmuştu, lakin İngiliz hükümeti 10 senelik sürenin uzun ve Irak hükümetini ikna etmenin zor olduğunu, bu sebeple gerekli uzatmanın 5 sene olmasının daha iyi olduğunu belirtmiştir (Colonial Office Files, 1927, s. 90). Sürenin uzatılması konusu Ticaret Kurulu'na havale edilmiştir ve Dışişleri Bakanlığı önündeki bilgileri kabul etme konusunda isteksizdir, ancak diğer tüm argümanları dikkate almaya istekliydi ve şirket karar vermeden önce petrol yataklarının daha fazla test edilmesi gerektiğine inanıyordu (Colonial Office Files, 1927, s. 88).

Bu sıralarda, Sir Adam Ritchie takriben 2 hafta boyunca kazı alanlarını teftiş etmiştir ve 6 Şubat'ta Bağdat'a dönmüştür. Sözleşmede öngörülen süre sınırlarının uzatılması önerisi hakkında büyük bir müzakere vardır (Colonial Office Files, 1928, s. 1-2). Daha sonra Dışişleri Bakanlığı şirketin genişletilmesi fikrine karşı çıkmıştır, lakin bu teklifi kabul etmiştir. Türk Petrol Şirketi'nin genel müdürü Sir Adam Ritchie, Irak hükümeti ile imtiyazlarında öngörülen ve şirketin arazi parsellerini seçmek zorunda olduğu sürenin uzatılmasını müzakere etmek için Bağdat'a gitmiştir (Colonial Office Files, 1928, s. 145). Irak hükümetine, şirketin 5 sene içinde arazileri seçeceğini ve 6 sondaj kulesi ile sürekli olarak sondaj faaliyetlerine başlayacağını belirten bir rapor sunmuştur. Şirket bu süreye uymadığı takdirde anlaşma bitmiş sayılacaktır (Colonial Office Files, 1928, s. 146). 2 Nisan 1928'de Irak hükümeti bu uzatmayı kabul etmiştir, lakin onlara bu konunun Meclis'e sunulması gerektiğini izah etmiştir (Colonial Office Files, 1928, s. 147). Ancak, bu sırada hükümetin Anglo-Persian Şirketi ile meşgul olması sebebiyle, uzatma konusundaki müzakereler Meclis'e sunulmamıştır (Saeed, 2015, s. 452). Lakin Irak hükümetine yapılan baskılardan sonra, 14 Mart 1929'a kadar olan bir başka uzatmayı kabul etmiştir. Irak hükümeti, Kasım 1929'da şirkete 24 parsel seçmesi için son bir ikazda bulunmuştur (Al-Takarli, 1931, s. 1).

Fransa, petrolde kaybettiğini telafi etmek istemiştir. Bu amaçla şirketten petrol üretim sürecini başlamak için bir petrol boru hattı inşa sürecini hızlandırmasını talep etmiştir (Barr, 2015, s. 203). Lakin kurulacak petrol boru hattı ve petrol kaynaklarının Akdeniz kıyılarına taşınması konusunda İngiltere ile Fransa arasında yeni bir çekişme başlamıştı, İngiltere'nin Hayfa'ya giden petrol boru hattına sahip olacağı yerdir (Al-Dawdani, 2020, s. 376).

İngiltere'nin Hayfa limanını seçmesinin sebebi, buranın Ortadoğu'daki bölgelerde İngiltere'nin kontrolünün mühim noktasını oluşturmasıdır. Güvenlik açısından Kannel Dağı'nda 500 metre yükseklikte bulunan ideal bir limandır. İngiltere siyasi ve ekonomik hedeflerini bu limana bağlamıştı ve bu hat tamamlandığında İngiliz askeri birliklerinin Fırat ile Nil arasındaki herhangi bir noktaya kolaylıkla sevk edilmesini kolaylaştıracağını bilmiştir. İngiltere'nin bu hatta yönelik politikası, hattı sadece Bağdat'ta tamamlamakla sınırlı kalmamıştı, hatta Tahran'a bağlamak ve otomatik olarak Hazar Denizi'ne yakın hale getirmek istemiştir. Çünkü İngilizler en önemli limanlardan biri olarak gördükleri Hayfa limanının doğudaki politikalarının istikrarı açısından gerekli olduğunu görmüştür (Kurun, 1935, s. 7).

Hayfa hattı diğer hatlardan 100 mil daha uzun olduğu için İngiltere bu hatta büyük bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu rotanın seçilmesi gerekiyorsa, takriben 100 mil veya daha fazlası eklenmeliydi. Bu da daha fazla maliyet ve daha fazla iş gerektirecekti. İngiltere, diğer yollara göre daha güvenli ve Bağdat-Hayfa demiryoluna paralel olduğu sürece daha ucuz olacağı için şirketin dikkatini bu hattı seçmeye yöneltmiştir. Bu mühim nokta ile İngiltere, petrol açısından, ticareti ve imalatçıların kullanımını açısından büyük fayda sağlayacaktır (Davies, 1973, s. 296).

Bu hattın bir ilk araştırmasının ardından, Sir Albert Stern, General Mance tarafından alınan prosedüre dayanarak, bu hattın takriben 8 milyon sterlinlik masrafa ve bidâyet sermayesine ihtiyaç duyduğunu önermiştir. Stern, sübvansiyon almazsa hattın ticari olmayacağını erken bir aşamada açıkça belirtmiştir. Filistin Yüksek Komiserliği John Robert Chancellor, Filistin hükümetinin planı destekleyecek bir konumda olacağına dair herhangi bir umut getirmemiştir. Irak Yüksek Komiseri, Irak Hükümeti'nin müteakip kârlardan Hükümete bir pay verilmesi ve Majestelerinin Hükümetinin çıkarlarının korunması şartıyla, girişime bir ölçüde mali destek sağlamaya ikna edilebileceği yönündeki kişisel görüşünü ifade ederken, mevcut Irak demiryolu sisteminde büyük ölçüde kısıtlanacaktır. Tarafların geri kalanı bu mali teklifi reddetti, bu sebeple Stern, İngiltere ve Fransa hükümetlerinden ihtiyaç duyduğu mali yardımın miktarını ayrıntılı olarak izah etti. İki hükümetin 50 senelik bir süre için 336.000 Sterlin veya toplamda takriben 17 milyon Sterlin değerinde ortak yardım sağlamasını önerdi ve aynı vakitte İngiliz hükümetinden ödenmesi gereken bir garanti talep etti. Stern ayrıca boru hattının Majestelerinin Hükümetinden onay ve sübvansiyon gerektireceğini ve bu projenin Majestelerinin Hükümetinin garantisi olmadan tamamlanamayacağını izah etti. Demiryolu hattının İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarları için büyük önem kazanacağını izah etti. Hat, ticareti artırarak büyük gelir elde edecek ve İngiliz maddi taleplerini artıracaktı. Aynı zamanda İngiliz ticaretinin, İngiliz projelerinin ve çıkarlarının gelişmesi için yeni bir araç olacak ve Akdeniz ile İran Denizi arasında İngiliz idaresi altında doğrudan demiryolu iletişimi olacaktır (Colonial Office Files, 1927, s. 1-4).

İngiltere ve Fransa'nın San Remo Konferansı'nda anlaşmasıyla Filistin'in idaresi İngiltere'ye bırakılmıştı. San Remo ayrıca, nüfuz alanı üzerinden Fransızlara Doğu Akdeniz'deki bir limana bir boru hattı inşa etme imkânını da sağlamıştır. İngiliz hükümetinin bu konuyu düzenlemek için San Remo anlaşmasının şartlarını uygulamakla yükümlü olduğunu belirtmişti, ancak İngilizler bundan kaçmaya çalışacaktır (Colonial Office Files, 1928, s. 200). Fransa bu konuyu öğrendikten sonra öfkesini uyandırmıştır ve Hayfa hattından en az maliyetli ve en kısa mesafeyi oluşturduğu için hattın Suriye üzerinden ve oradan İskenderun limanına veya Trablus'a yapılmasını tercih etmiştir (Al-Bandak, 1929, s. 4). Lakin İngiltere Kerkük-Hayfa hattını kurma niyetinden korkmaya başlamıştır. Bunun sebebi Suriye ile Ürdün Emirliği arasındaki hudutların çizilmesi konusu hala belirsiz olduğundandır (Al-Dawdani, 2020, s. 350).

Hat üzerinde daha önce de belirtildiği gibi bir araştırma yapıldıktan sonra şirketin büyük masraflar ödemesi gerektiği ortaya çıkmış ve İskenderun veya Trablus'tan Suriye'ye giden hattın daha ucuz ve en kısa mesafe olduğunu görmüştür. Yani şirket bu konuda Fransa ile tevafuk etmiştir (Al-Dawdani, 2020, s. 350-351). İngiliz ve Fransız tarafları arasındaki çekişmeye rağmen Iraklılar güney hattını tercih etmişler çünkü Kral Faisal 1920'de Suriye'den

sürüldüğünde Fransızlardan nefret ediyordu (Al-Malloul, 1920, s. 3). Aynı vakitte Irak hükümeti, Hayfa hattının onu hem Filistin hem de Ürdün Emirliği ile güçlü siyasi ve ticari ilişkilerle bağlayacağını görmüştür (Barr, 2015, s. 206).

İngiliz hükümetinin 8 Haziran 1929'da şirketin adını müdürü Sir Cadman'ın imzasıyla Irak Petrol Şirketi Limited olarak değiştirmesinden sonra, İngiltere ile Fransa arasında yeni bir çatışmanın gerçek işaretleri vardır (Saeed, 2015, s. 452). Fransa, şirketin adının değiştirilmesine itiraz etmişti ve İngiltere'den siyasi müdahale olduğunu düşünerek onları protesto etmiştir (Adams ve ark., 1993, s. 71-72).

Bu arada Fransa, İngiltere'nin şirketteki emellerine karşı desteğini almak için Amerika'ya yöneldi. Çünkü Amerika, San Remo anlaşmasında öngörülen Trablus hattının Fransız mandası altında olacağı ve hattın inşa masraflarının Fransız hükümetine ait olacağı konusunda Fransa ile anlaşıyordu (Al-Dawdani, 2020, s. 354). Fransa, tartışmalardan sonra İngiltere ile müzakerelere girerek ABD'nin desteğiyle amacına ulaşabildi (Al-Nida, 1930, s. 3). Gülbenkyan'ın kişisel rolüne ilave olarak, Anglo-Persian Petrol Şirketinin rolünü ve Irak'ın petrol yatırımını engellemedeki hedeflerini açıkladı. Boru hattı konusunda engelleme durumu yanında Amerika ve Royal Dutch Shell ve İngiliz şirketlerinin dünya petrol üretimini belirlemedeki rolü de cabasıydı. Gülbenkyan, biri kuzeyde Trablus'a, diğeri güneyde Hayfa'ya olmak üzere 2 boru hattının uzatılmasını ve fiili petrol üretiminin gerçekleşmesi durumunda Irak hükümetine pay ödenmesini içeren bir çözüm sunmuştur (Khalil, 1980, s. 195). İngiltere, özellikle Sir John Cadman'ın İngiliz işçi hükümetini, şirketin mali sübvansiyon almaması durumunda daha ucuz ve daha kısa olan kuzey hattını seçmeye çalışacağı konusunda uyarmasının ardından Fransa ile müzakerelere girmiştir. Bu müzakereler, İngiliz etkisi altında Bağdat-Hayfa'nın kuzeyinde ve Fransız etkisi altında Kerkük-Trablus'un güneyinde 2 hattın kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Al-Dawdani, 2020, s. 354). Paris'ten 2 boru hattının döşeneceğine dair nihai anlaşmaya varıldığı haberi geldiğinde Fransızlar rahatladı (Almatan, 1931, s. 3).

İhtilafların devamı olarak hattın Irak'tan ikiye ayrılması sorunu ortaya çıkmıştı ve bu konuda Ocak 1931'de yeni tartışmalar başlamıştır. Iraklılar Al-Rutba bölgesini, Fransa ise iki hattı ikiye ayıracak modern bir bölge istiyordu. Lakin İngiltere, Fransa'nın Ebu Kamal'a bir demiryolu inşa etmeye çalışacağından ve sonunda Hayfa demiryolunu tamamen yok edeceğinden korktuğu için burada rolünü oynamıştı ve Irak'ın fikrinin yanında yer almıştır. İngiltere de Fransa'nın Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesine karşı çıkacağından ve Iraklıların buna karşı koyamayacağından korktuğu için ısrar etmişti ve Irak hükümetine baskı yaparak ve yolların ayrıldığı nokta olan Haditha sınır olarak tespit edilmiştir (Davies, 1973, s. 356-358).

Irak petrolünün kaderi ve 1925 anlaşmasının kaderi hakkında Iraklılardan ve Temsilciler Meclisi üyelerinden birçok soru gelmişti, bu yüzden Muzahim Al-Baja Ji konuyu Konsey'e izah etmiştir. Şirketin belirtilen süre içerisinde 24 parseli seçmek mecburiyetinde kaldığı ancak buna uymayarak uzatma talep ettiği ve ardından bir uzatma daha talep ettiği, Irak hükümeti tarafından kendisine verilen son uzatma, onun için daha nihai ve kesin bir uyarı gibiydi (Al-Takarli, 1931, s. 1). Şirket, Musul petrolünün az ve yapısının viskozitesinden dolayı kalitesinin Kerkük petrolünden daha düşük olduğunu iddia ederken, rakip şirketlerin eline geçmesin diye Musul petrol kuyularını koruma iddiasında bulunuyordu. Petrol yatırımı

küresel petrol değerinde bir düşüşe sebep olmuyordu ve Irak hükümetinin baskısına rağmen şirket 24 parsel seçimini tecil etmiştir (Suleiman, 1958, s. 110-112). Şirket, Irak hükümetiyle yeni müzakereler konusunu ele almıştı ve bu temelde yeni müzakereler tekrar başlamıştır. Lakin bu sefer Irak hükümeti buradan çıkacak petrolden gerçek hakkını almak istemiş ve önceki anlaşmalarda olduğu gibi kendisine haksızlık olacak bir anlaşmaya imza atmak istememiştir. Dolayısıyla senelik gelir vergisi olması konusunda ısrar etmiştir (Al-Ahram, 1931, s. 2).

24 Mart 1931'de Nuri Said'in temsil ettiği Irak hükümeti ile Skleros'un temsil ettiği şirket, 1925'te verilen imtiyazı tadil eden bir anlaşmaya vardır. Anlaşma, imtiyaz bölgesinin, sınırlı araziler dışında, Bağdat ve Musul'da önceden kararlaştırılan 32.000 mil karelik arazileri kapsadığını içeriyordu, Şirketin geri kalan tüm Bağdat ve Musul arazilerindeki haklarından vazgeçmesi karşılığında (Suleiman, 1958, s. 112). Şirket çıkarılan petrol miktarı senede 3 milyon tondan az olmayacak şekilde bir boru hattını uzatmayı ve bu boru hattını 31 Aralık 1935 tarihinden önce inşa etmeyi taahhüt edecektir. Şirketin hatlarla ilgili gerekli raporları 31 Ağustos 1931 tarihini geçmeyecek bir süre içinde vermesi gerekiyordu. Irak hükümetinin bu arazilerin mülkiyetini belirlemesi için şirketin bu boru hatlarının tasarımı ve yerlerini sunması gerekiyordu (Al-Issa, 1931, s. 2). Şirket, Irak hükümetine senede 400 bin sterlin altın ödeyecektir (Al-Jashami, 2022, s. 212). Şirket, petrol boru hatlarını döşedikten sonra 20 sene süreyle Irak hükümetine en az 20 ton olmak üzere her ton üretim için 4 şilin altın ödemeyi (Suleiman, 1958, s. 113), ve Irak'ın petrol ihtiyacını karşılamayı taahhüt ediyordu (Al-Jashami, 2022, s. 212).

Irak hükümeti, gelir vergisinden devlete iyi bir gelir elde edileceğine inanarak şirketin vergiden muaf tutulması karşılığında yılda yarım milyon sterlin talep etmiş, ancak şirket bu miktarı kabul etmemiş ve ilk dört milyon ton için 60.000 pound olarak belirlemiştir. Daha sonra bu miktar her bir milyon ton için 20.000 pound olmuştur. Şirket, bu meblağ karşılığında Irak hükümetinden bir senelik tecil etmeyi kabul etmesini istemiştir. Çünkü Trablus hattının kurulmasından bir yıl sonra Hayfa hattının inşaatına başlayacaktır. Ancak İngiliz hükümeti bu tecil etmeyi reddetmişti ve şirketin Hayfa hattını uzatmaktan geri adım atacağından ve aynı zamanda Fransa'nın Irak'a kadar bir demiryolu uzatmasından korkmuştu. Lakin Fransız işlerinden sorumlu kişi, bu demiryolunu Ebu Kamal veya Al-Rutba'ya bağlamak istemediklerini izah etmiştir (Khalil, 1980, s. 207-208).

Şirketin danışmanı, Beyrut'ta bulunduğu sırada, şirketin yönetim kurulunun anlaşmanın imzalanması sonucunda ortaya çıkan müzakereleri onayladığını ve artık işe başlamaktan başka çare kalmadığını belirtmiştir (Chadirji, 1931, s. 7). Bu boru hatlarında etüt yapmakla görevli heyetin Beyci-Kerkük arasındaki çalışmalarını bitireceği ve oradan da çöle yöneleceği haberi gelmiştir (Scholence, 1931, s. 4).

Sonrasında Irak Kazı Misyonları Daire Başkanlığı'ndan yeterli haber gelmiştir. Bu sebeple Kerkük hattı, Kerkük'ten Fırat Nehri'nin batısında yer alan bir noktaya doğru başlayacak ve oradan ikiye ayrılacaktır. Hat, ekili arazilerden oluşan bir patika ile tamamlanır ve Dicle Nehri'nin ortasında, Fatha Boğazı'nda güneybatı istikametini alır ve onu keser şekilde idi. Buradaki borular, Dicle Nehri'nin dibinin taşlarla dolu olması sebebiyle hendeklerin içine yerleştirilmiştir (Al-Husseini, 1932, s. 1).

Beyci, bu boru hatlarının merkez üssü ve şirketin ana merkeziydi, hattın devamı olarak güneybatıya yönelerek birinci mahattadan 66 mil uzakta olan ikinci mahatta ulaşıyordu. El-Tharthar istikametinde devam eder, sağlam arazileri tamamlar ve geçer ve güney istikametini Haditha'ya götürür ve Fırat Nehri ile birleşmiştir. Fırat Nehri'nin batısındaki bu noktada hattın ayrıldığı üçüncü mahatta oluşturmaktaydı (Al-Husseini, 1932, s. 1). İkinci hat Al-Rutba'dan batıya doğru ilerliyor, çöden çok uzaklardan ve çok çalışma gerektiren zorlu arazilerden geçiyordu. Fransız etkisinde kalacak ikinci boru hattı ise Haditha'dan başlayıp Palmyra'ya doğru ilerleyecek ve 681 mil uzaklıktaki Trablus'a ulaşacaktır (Al-Husseini, 1932, s. 4).

Şirket, boruların her biri takriben bir ton ağırlığında olduğu için (Khader, 1933, s. 11) bu boruları taşımak üzere, yükü bir tondan 7 buçuk tona kadar değişen 69 büyük araba satın almak için çalışmıştı (Nadar, 1932, s. 2). Şirket çalışanlarından Lollikrek, bu borular için takriben 15.000 işçi çalıştırıldığını ifade etmiştir (Lolcreek, 1932, s. 3). Bu boruların uzatılması tamamlandıktan sonra boruları denize batırma işlemine başlayan şirket, her tankın kapasitesi 5 milyon litre olan 15 tank, Hayfa'da 10 tank inşa edildi ve böylelikle kapasite 93 bin varil olmuştur (Shehadeh, 1934, s. 4).

Aralık 1935 ortalarında Irak'tan Akdeniz'e uzanan bu boru hatları işletmeye açılmış, boru hattının açılış töreni Irak Kralı tarafından Kerkük'te hem İngiltere'nin Irak Büyükelçisi hem de şirketin müdürü Sir Cadman'ın huzurunda gerçekleştirilmiştir (Al-Khoury, 1935, s. 171).

SONUÇ

Sanayi devrimi olayları ve sefinelerde yakıt olarak kömür yerine petrolün kullanılmaya başlanması, herhangi bir şekilde petrol kaynakları elde etmek için süper güçler arasında gerçek bir mücadelenin başlangıcıydı.

Mezopotamya'da petrolün varlığı ve miktarına ilişkin rapor, büyük güçlerin dikkatlerini petrole çevirmelerine sebep olmuştur lakin bu petrol zenginliklerinin arazilerinin padişahın mülkiyetine geçmesi bir süre emellerini gerçekleştirmelerine engel olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bütçesinin düşük olması ve petrol çıkarma, rafine etme ve üretme konusunda modern teknolojilere sahip olmaması, büyük ülkelerin bu petrol kaynaklarını işletme ayrıcalığını elde etmek için giderek daha fazla kabul görmelerinin sebebiydi.

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlıların Almanlara Bağdat demiryolu imtiyazı verme tercihi, petrol siyasi tarihinde mühim bir noktaydı, çünkü Almanya, yıllarca Osmanlı arazilerine rağbet etmiş olan İngiltere ve Fransa'nın aksine, Osmanlıların yakın dostu olmuştu.

Almanlara Bağdat demiryolu imtiyazı verilmesi, birçok büyük ülke için gerçek bir öfke aşamasıydı. Çünkü bu, Almanların bu sahaları tamamen kontrol edeceği ve tüm ülkeleri bu petrol zenginliğinden mahrum bırakacağı şeklinde yorumlanmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in devrilmesi, iktidarın İttihat ve Terakki eline geçmesi, Hazîne-i Hâssanın devri ve yeniden devlet mülkiyetine geçmesi ve İmtiyazlar Kanunu'nun kabulü İngiltere'yi bu bölgede bir dayanak noktası haline getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ve Almanların I. Dünya Savaşı'ndan kayıpla çıkması, bu zengin kaynakların ellerinden çekilmesine ve savaşta galip gelen ülkelerin bu arazilerde hakimiyet kurmalarına sebep olmuştur.

Savaş sonrası anlaşmalar, arazilerin bölüştürülmesi ve dağıtılması sürecinde ve yeni bir petrol politikasının başlangıcında, daha önce görülmemiş bir aşama olduğu için Türk Petrol Şirketi'nin kurulması Türkiye açısından mühim bir adımı oluşturdu.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye verdiği imtiyazı, İngiltere'nin her çatışma ve ihtilafta dayandığı koz olarak görmesi ve bu kaynakların imtiyazına tam olarak sahip olduğunu iddia etmesi üzerinde durulması gereken bir husustur.

Irak-Türkiye hududunun çizilmesi konusu, iki ülke arasında belirleyici bir nokta teşkil etti ve Osmanlı Devleti'nin basit bir pay karşılığında petrol zenginliğinden mahrum bırakılmasını sağlamıştır. Şirkete imtiyaz veren 1925 anlaşması, Irak hükümeti ve halkı açısından da belirleyici bir nokta teşkil etmiş ve onları meşru mülkiyet haklarından mahrum bırakmıştır.

Kırmızı Hat Anlaşması, Amerika'nın her zaman uygulamakta ısrar ettiği açık kapı politikası için bir ayırım çizgisi belirlemiştir ve tüm hissedarların yalnızca bu şirket içinde fiilen yer almasını kısıtlamıştır. (Hut, 2016, s. 98)

Şirketin imtiyazda belirtilmiş olduğu arazileri seçeceği konusunda gecikmesi, hırsını en çok bu sahalara yaymasının bir sebebidir. Musul petrolünün kalite olarak Kerkük petrolünden farklı olduğunu öne sürmesi de Musul petrol sahalarını kontrol altına almak ve bu bölgenin kendi imtiyazından çıkmamasını ve hiçbir ülkenin eline geçmesine izin verilmemesini sağlamak için attığı bir adımdan başka bir şey değildir.

İngiltere ve Fransa'nın iki hat olarak petrol boru hattının uzatılması konusundaki ısrarı, kendi amaçları olan bir politikadan başka bir şey değildir. İngiltere, askeri ve ticari amaçlara ulaşmak için Hayfa hattını desteklemiştir. Fransa ise, İngiltere şirkette hakkını vermekten kaçınsa bile petrol hakkını güvence altına almak için mandası altına alacağı hat üzerinde denetimini dayatmak istemiştir.

1931 Anlaşması, Irak halkı için önceki anlaşmaya göre daha az faydalı olmuştur, çünkü bu anlaşmada petrol vergisinden daha fazla pay almak istediler, ancak isteklerini alamadılar. Sonuç olarak bu çalışma ile, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile iktidara gelen İttihat ve Terakki iktidarının icraatları sonrasında özellikle İngiltere olmak üzere büyük devletlerin Musul ve Bağdat topraklarında petrol ayrıcalığı elde etmesinin kolaylaştığı görülmüştür.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı bu çalışmada içerisinde sunduğumuz verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimizi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumuzu, çalışmada yararlandığımız eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimizi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımızı, çalışmanın özgün olduğunu bildiririz. Aksi bir durumda aleyhimize doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu çalışma iki yazar tarafından aynı oranda katkı ile hazırlanmış ve oluşturulmuştur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada yazarların çıkar çatışmasına dair herhangi bir beyanati yoktur.

Etik Kurul İzni

Bu makalede etik kurul iznine gerek yoktur. Etik kurul kararı gerekmediğine ilişkin ıslak imzalı onam formu sistem üzerindeki makale süreci dosyalarında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Abu Al-Shaar, H. (2001). Irak Petrol Şirketi ve ekonomik hayattaki rolü 1931-1961. *Araştırma ve çalışmalar için Mutaah*, 16(2), 183-220.
- Adams, W., James, W. ve John, M. (1993). Retarding the development of Iraq's oil resources: an episode in oleaginous diplomacy. 1927-1939. *Journal of Economic Issues*, 27(1), 69-93.
- Al-Abbas, Q. (1975). *Irak'taki petrol belgeleri*. Al-Ani Basın.
- Al-Ahram. (1931, 20 Mart). Musul petrol meselesinin gelişimi ve İngiltere ile Fransa arasındaki boru hatları. *Filistin Gazetesi*, (4-1671), 2. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Al-Bandak, I. (1929, 27 Şubat). Petrol boru hattının uzatılmasında Filistin Suriye'ye tercih edilir. *Sawt Alshaeb Gazetesi*, (504), 4. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 8 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Al-Dawdani, M. (2020). Kerkük'ün iki petrol boru hattı - Akdeniz 1920-1935. *Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 334-491.
- Al-Habib, M. (1969). *Irak ekonomisi, analitik bir çalışma*. Modern Matbaa.
- Al-Husseini, M. (1932, 5 Eylül). Musul'dan Hayfa ve Trablus'a giden boru hatları nasıl gidiyor. *Aljamieh Alarabiah Gazetesi*, (902), 1-4. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 13 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Al-Issa, D. (1931, 26 Mayıs). Petrol şirketi ile Irak arasında petrol anlaşması. *Filistin Gazetesi* (59-1726), 2. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 14 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Al-Jashami, Gh. (2022). Irak'taki petrol şirketlerinin imtiyazları 1925 - 1952, tarihsel bir çalışma. *Al-Bahith Dergisi*, 2(1), 208-221.
- Al-Khoury, H. (1935, 20 Haziran). Irak'tan Akdeniz'e uzanan petrol boru hattının açılışı. *Alkulayh Alarabiah Gazetesi*, (3), 171. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Al-Malloul, N. (1920, 30 Temmuz). Prens Faysal sürgünümü. *Alsalam Gazetesi*, (13), 3. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 19 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

- Almatan. (1931, 14 Haziran). Fransa, İngiltere ve Irak arasında petrol konusunda anlaşma. Filistin Gazetesi, (75-1742), 3. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 17 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Al-Nida. (1930, 16 Kasım). Hayfa ve Trablus arasındaki petrol boru hatları. Alyarmuk Gazetesi, (493), 3. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 16 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Al-Takarli, A. (1931, 15 Şubat). Irak hükümeti ve Musul petrol sorunu. Aljamieh Alarabiah Gazetesi, (531), 3. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 28 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Amery, L. (1925, 21 December). League's decision accepted. *New York Times Newspaper*, 11.
- Barr, J. (2015). *Kumda bir çizgi* (S. Sulafa Al-Maghout, Çev.). Dar Al-Hikma. (Orijinal eserin basım tarihi 2011).
- Chadirji, R. (1931, 29, Ekim). Borular için üç milyon pound. Filistin Gazetesi, (186-1853), 7. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 23 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Chapman, B. (1926, 25 October). Oil in Iraq. Turkish company's activities. *The Times of India Newspaper*, 8.
- Colonial Office Files. (1927). Turkish Petroleum Company pipe-line from Iraq to the Mediterranean. <https://www.nationalarchives.gov.uk> adresinden 1 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Colonial Office Files. (1928). Turkish Petroleum Company pipe-line from Iraq to the Mediterranean. <https://www.nationalarchives.gov.uk> adresinden 1 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Davies, C. (1973). *British oil policy in the Middle East 1919-1932* [Doctoral Dissertation]. The University of Edinburgh.
- Foster, H. (1939). *Modern Irak'ın Doğuşu* (Bölüm 13). (J. Abd al-Masih, Çev.). Bağdat. (Orijinal eserin basım tarihi 1935).
- Hut, D. (2016). Bağdat demiryolu ve petrol mücadelesi. M. Florian Hertsch/Mutlu Er (Ed.), *Die Bagdadbahn Ein Umriss deutsch türkischer Beziehungen Gesammelte Beitrage*. Hamburg.
- Khader, A. (1933, 14 Ocak). Musul'dan Akdeniz'e petrol. Alarab Gazetesi, (21), 11. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 6 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Khalil, N. (1980). *Irak'taki petrol imtiyazlarının siyasi tarihi 1925-1952*. Bağdat Üniversitesi Yayınları.
- Kurun. (1935, 28 Ocak). Hayfa Limanı ve İngiliz emperyalizmi. *Kurun Gazetesi*, (6128-66), 7.
- Lolcreek. (1932, 17 Eylül). Petrol boru hattı projesinde 15 bin işçi. Sawt Alshaeb Gazetesi, (759), 3. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ministry of Power. (1925). Turkish Petroleum Company's concessions. <https://www.nationalarchives.gov.uk> adresinden 6 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

- Ministry of Power. (1926). Turkish Petroleum Company's concessions. <https://www.nationalarchives.gov.uk> adresinden 26 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Nadar, N. (1932, 12 Ekim). Petrol boruları. *Alkarmal Gazetesi*, (2-17), 2. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 23 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Okumuş, A. (2015). *Osmanlı Coğrafyasında Petrol Mücadelesi, Kalust S. Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi*. ORDAF Yayını.
- Okumuş, A. (2020). *Ortadoğu'da petrol: Uluslararası rekabet, imtiyazlar ve antlaşmalar (1890-1928)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Papers relating to the foreign relations of the United States (2018, May 26). Continued negotiations to ensure recognition of the principle of the open door in the Turkish Petroleum Company's concession in Iraq. Washington.
- Reuter's Telegram. (1927, 21 October). Oil running to wastf. Two lives lost at gusher in Iraq. *The Guardian and The Observer Newspaper*, 14.
- Saeed, W. (2015). Irak üzerinden uluslararası ekonomik çatışma, model olarak Türk petrol şirketi. *Temel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(92), 437-460.
- Scholence. (1931, 6 Ekim). Musul petrol boru hatları. *Mirat al-Sharq Gazetesi*, (839), 4. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 18 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Shehadeh, B. (1934, 25 Mayıs). Trablus ve Hayfa'da daldırma boruları. *Mirat al-Sharq Gazetesi*, (1089), 4. <https://www.nli.org.il/ar> adresinden 16 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Suleiman, H. (1958). *Irak'ın petrol politikası ve ekonomik çalışması*. Dar AL-yakda Alarabiye Yazarlık Evi.
- Teagle, W. (1925, 10 December). Iraq mandate and the oil interests. *The Manchester Guardian*, 20.

EXTENDED ABSTRACT

The events of the Industrial Revolution and the introduction of oil instead of coal as fuel for sailboats were the beginning of a real struggle between the superpowers to obtain oil resources in any way possible.

The report on the existence and amount of oil in Mesopotamia caused the great powers to turn their attention to oil, but the ownership of the lands of these oil riches by the sultan prevented them from realizing their goals for a while.

The fact that the Ottoman Empire had a low budget and did not have modern technologies to extract, refine and produce oil was the reason why large countries were increasingly accepted to obtain the privilege of exploiting these oil resources.

The Ottomans' choice to grant the Baghdad railway concession to the Germans towards the end of the 19th century was an important point in the political history of oil because Germany had become a close friend of the Ottomans, unlike England and France, which had sought Ottoman lands for years.

The granting of the Baghdad railway concession to the Germans was a real moment of outrage for many major countries because this was interpreted as the Germans completely controlling these fields and depriving all countries of this oil wealth.

Sultan II. The overthrow of Abdulhamid, the transfer of power to the Committee of Union and Progress, the transfer of the Treasury and its return to state ownership, and the adoption of the Law of Concessions made England a foothold in this region.

II. After the declaration of the Constitutional Monarchy, a new era began in Turkish history, especially in economic terms. During this period, the system of privileges within the Ottoman Empire was further streamlined and became more convenient for states wishing to obtain privileges. For this reason, England managed to obtain oil concessions within the Ottoman lands through the company established in 1911 under the name (Africa and Eastern Concessions Limited). The company's name was later changed to (Turkish Petroleum Company) to reflect its activities within its borders.

On June 19, 1914, the ambassadors of England and Germany made a request to the Ottoman administration to grant the Turkish Petroleum Company privileges for the operation of the Baghdad and Mosul oil fields. England tried to pressure the Ottoman Empire from all sides to obtain this privilege. The request was given a positive response by the Grand Vizier Said Halim Pasha to the British and German embassies on June 28 1914. However, subsequent events prevented this privilege from being realized.

The fact that the Ottoman Empire and the Germans came out of World War I with losses caused these rich resources to be withdrawn from their hands and the countries that won the war to dominate these lands.

The establishment of the Turkish Petroleum Company constituted an important step for Turkey, as the post-war agreements were an unprecedented stage in the process of dividing and distributing lands and the beginning of a new oil policy.

After the end of the First World War, the Sykes-Picot Agreement was signed between Britain and France in 1916. With this agreement, the region was divided between England and France, and as a result, Iraq came under the protection of England. However, Mosul remained part of Syria, which became a French protectorate. Later, France transferred the city of Mosul to England and, in return, received an oil share in the Turkish Petroleum Company. In addition, an agreement was reached on the establishment of an oil pipeline extending to Mediterranean ports, and this was carried out based on the Treaty of San Remo signed in 1920. It was at this point that the USA began to demand a share of Iraq's oil, and on this basis, the shares of the Turkish Petroleum Company were distributed between Britain, France and the USA.

After an agreement was reached among the stakeholders of the Turkish Petroleum Company, the company began new negotiations with the Iraqi government with the aim of converting the previous concession into a formal concession. Negotiations took place in several stages, and the official agreement was signed on March 14 1925. This agreement contributed to the launch of real geological exploration operations, which was a fundamental step for the company. In this process, some obstacles arose for geological exploration studies. One of these was the issue of determining the Türkiye-Iraq border. As a result of the negotiations, a solution

was reached for this issue, and Turkey was given a share of oil production in exchange for allowing most of Mosul to pass to Iraq. The official borders between Türkiye and Iraq were determined as the Brussels Line.

At a stage when other factors that had delayed the company's work had been resolved, an agreement was signed in 1931, replacing the 1925 concession. However, the agreement provided great benefits to the company compared to Iraq's share, which was less beneficial. Through the agreement, one of the biggest problems between England and France, the extension of the oil pipeline, was solved.

The 1931 Agreement was less beneficial for the Iraqi people than the previous agreement because, in this agreement, they wanted to get a larger share of the oil tax, but they did not get what they wanted. As a result, with this study, in 1908, II. Following the actions of the Committee of Union and Progress, which came to power with the declaration of the Constitutional Monarchy, it was seen that it became easier for the great powers, especially England, to obtain oil privileges in the lands of Mosul and Baghdad.

The aim of this study is to examine the international competition over Iraq's oil and to focus on the oil agreements made with the Iraqi government to control this oil resource. At the same time, the goals of England, France and the USA to share the profits of Iraqi oil through the Turkish Petroleum Company were also discussed. The study particularly focuses on the role of Britain in transferring the privilege of oil extraction to the Turkish Petroleum Company without opening it to other companies. Therefore, it is important to present a study of the company's activities and to identify the difficulties encountered in the geological exploration process to understand how positive a response it received to the permanent solutions to these problems in terms of accelerating the oil production process.